

O'ZBEK TILINING TURKIY TILLAR TIZIMIDAGI O'RNI

To'lanova Gulshanoy

Andijon davlat chet tillar instituti

ingliz filologiyasi o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti

Tarjima nazaryasi va amaliyoti 1- bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: Axmedov Azimjon

Andijon davlat chet tillar instituti,

Gid hamrohligi, madaniyatlararo muloqot va

tarjimashunoslik kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilining turkiy tillar tizimidagi o'rni, uning tarixiy shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Turkiy tillar dunyodagi yirik til oilalaridan biri bo'lib, ular keng hududlarda tarqalgan va ko'plab xalqlarning ona tili hisoblanadi. Mazkur maqolada o'zbek tilining turkiy tillar orasidagi o'ziga xos xususiyatlari, fonetik, leksik va grammatik jihatlari hamda boshqa turkiy tillar bilan o'xshash va farqli tomonlari ilmiy jihatdan yoritib beriladi.

Shuningdek, maqolada o'zbek tilining tarixiy ildizlari, uning qadimgi turkiy til bilan bog'liqligi hamda rivojlanish jarayonida yuz bergan o'zgarishlar haqida ham so'z yuritiladi. Turkiy tillarning shakllanishi va taraqqiyotida muhim rol o'ynagan Qadimgi turkiy til va uning yozma manbalari ham muhim ilmiy manba sifatida ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, turkiy tillarning guruhlarga bo'linishi, o'zbek tilining qarluq guruhiga mansubligi hamda boshqa turkiy tillar bilan tarixiy aloqalari haqida ma'lumotlar beriladi. Maqolada o'zbek tilining turkiy tillar tizimidagi ahamiyati, uning Markaziy Osiyo hududidagi rivoji va boshqa turkiy tillar bilan o'zaro ta'siri masalalari ham tahlil qilinadi. O'zbek tili nafaqat milliy til sifatida, balki turkiy tillar orasida boy adabiy an'anaga ega bo'lgan muhim tillardan biri sifatida ham e'tirof etiladi.

Tadqiqot natijasida o'zbek tilining turkiy tillar tizimida tutgan o'rni, uning tarixiy taraqqiyoti va tilshunoslikdagi ahamiyati haqida ilmiy xulosalar beriladi. Mazkur maqola

turkiy tillarni o‘rganish, ularning o‘zaro aloqalarini tahlil qilish hamda o‘zbek tilining tilshunoslikdagi o‘rnini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, turkiy tillar, qarluq guruhi, tilshunoslik, turkiy til oilasi, qadimgi turkiy til, Orxon-Yenisey bitiklari, adabiy til, Alisher Navoiy, til taraqqiyoti.

Til har bir xalqning milliy madaniyati, tarixi va ma’naviy merosini aks ettiruvchi muhim vositadir. Dunyo tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ular orasida turkiy tillar alohida o‘rin egallaydi. Turkiy tillar keng hududlarda tarqalgan bo‘lib, Markaziy Osiyo, Kavkaz, Sharqiy Yevropa va Sibir hududlarida yashovchi ko‘plab xalqlarning ona tilidir. Ushbu tillar tarixiy ildizlarining umumiyliigi, grammatik tuzilishining o‘xshashligi hamda leksik jihatdan yaqinligi bilan ajralib turadi.

Turkiy tillar tizimida o‘zbek tili muhim o‘rin tutadi. O‘zbek tili Markaziy Osiyoda keng tarqalgan turkiy tillardan biri bo‘lib, boy tarixiy va adabiy merosga ega. Uning shakllanishi uzoq tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, qadimgi turkiy til an‘analari asosida rivojlangan. O‘zbek tilining taraqqiyoti jarayonida turli tarixiy, siyosiy va madaniy omillar ham muhim rol o‘ynagan.

O‘zbek tili turkiy tillarning qarluq guruhiga mansub bo‘lib, u boshqa turkiy tillar bilan ko‘plab umumiy xususiyatlarga ega. Shu bilan birga, fonetik, leksik va grammatik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan ham ajralib turadi. Tilshunoslikda o‘zbek tilining turkiy tillar tizimidagi o‘rni, uning boshqa turkiy tillar bilan o‘zaro aloqasi va rivojlanish bosqichlari muhim ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada o‘zbek tilining turkiy tillar tizimidagi o‘rni, uning tarixiy shakllanish jarayoni hamda boshqa turkiy tillar bilan o‘xshash va farqli tomonlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek tilining turkiy tillar oilasidagi ahamiyati va tilshunoslikdagi o‘rni haqida ham batafsil ma’lumot beriladi.

Turkiy tillar dunyodagi yirik til oilalaridan biri bo‘lib, ular tarixiy jihatdan o‘zaro yaqin bo‘lgan ko‘plab tillarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tillar asosan Markaziy Osiyo, Sibir, Kavkaz, Turkiya va Sharqiy Yevropa hududlarida keng tarqalgan. Turkiy tillar umumiy

tarixiy ildizga ega bo‘lib, ularning ko‘pchiligi fonetik, leksik va grammatik jihatdan bir-biriga yaqin hisoblanadi. Tilshunoslar turkiy tillarni tarixiy rivojlanishi va lingvistik xususiyatlariga ko‘ra bir necha guruhlar ajratadilar. Bu guruhlar ichida qarluq, qipchoq, o‘g‘uz, sibir va boshqa guruhlar mavjud. Turkiy tillar tizimida *O‘zbek tili* alohida o‘rin egallaydi. O‘zbek tili turkiy tillarning qarluq guruhiga mansub bo‘lib, uning shakllanishi uzoq tarixiy jarayonlar bilan bog‘liqdir. O‘zbek tilining tarixiy ildizlari qadimgi turkiy davrga borib taqaladi. Qadimgi turkiy til davrida yaratilgan yozma yodgorliklar turkiy xalqlar tilining dastlabki rivojlanish bosqichini aks ettiradi. Bu yodgorliklar orasida *Orxon-Yenisey bitiklari* muhim o‘rin tutadi. Ushbu bitiklar turkiy tillarning qadimgi shakli haqida muhim ilmiy ma’lumotlar beradi.

Keyingi tarixiy davrlarda turkiy tillarning rivojlanishi davom etib, turli hududlarda yashagan turkiy xalqlar tillari asta-sekin mustaqil tillarga ajralib chiqa boshladi. Shu jarayonda Markaziy Osiyo hududida yashagan xalqlar tilida ham muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Natijada o‘zbek tilining shakllanishi uchun asos bo‘lgan til bosqichlari paydo bo‘ldi. O‘zbek adabiy tilining rivojlanishida buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning ijodi alohida ahamiyatga ega. Uning asarlari turkiy tilning adabiy imkoniyatlarini kengaytirib, turkiy adabiyot rivojiga katta hissa qo‘shgan.

O‘zbek tili turkiy tillar bilan ko‘plab umumiy xususiyatlarga ega. Masalan, turkiy tillarning aksariyatida bo‘lgani kabi o‘zbek tilida ham so‘z yasalishi asosan qo‘shimchalar yordamida amalga oshiriladi. Bu esa turkiy tillarga xos bo‘lgan agglutinatив tuzilishga xos xususiyatdir. Shuningdek, gap tuzilishi, fe‘l shakllari va ko‘plab grammatik kategoriyalar turkiy tillar o‘rtasida umumiylikni ko‘rsatadi.

Biroq o‘zbek tili boshqa turkiy tillardan ayrim jihatlari bilan farqlanadi. Til taraqqiyoti jarayonida u turli xalqlar tillari bilan aloqada bo‘lganligi sababli leksik tarkibida arab, fors va boshqa tillardan kirib kelgan so‘zlar ham mavjud. Bu holat o‘zbek tilining lug‘at boyligini yanada kengaytirgan va uning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Hozirgi davrda o‘zbek tili mustaqil davlat tili sifatida keng rivojlanib bormoqda. O‘zbekistonda davlat tili sifatida qo‘llaniladigan o‘zbek tili ilm-fan, ta’lim,

adabiyot va ommaviy axborot vositalarida faol ishlatiladi. Shu bilan birga, u turkiy tillar tizimida muhim o‘rin tutib, boshqa turkiy tillar bilan tarixiy va lingvistik jihatdan yaqin aloqalarni saqlab kelmoqda. Shunday qilib, o‘zbek tili turkiy tillar oilasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning tarixiy taraqqiyoti, boy leksik tarkibi va rivojlangan adabiy an‘analari o‘zbek tilining turkiy tillar tizimidagi o‘rnini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, *O‘zbek tili Turkiy tillar* tizimida muhim o‘rin tutadigan tillardan biridir. Uning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, qadimgi turkiy til an‘analari asosida taraqqiy etgan. O‘zbek tili turkiy tillarning qarluq guruhiga mansub bo‘lib, boshqa turkiy tillar bilan fonetik, grammatik va leksik jihatdan ko‘plab umumiy xususiyatlarga ega.

Tarixiy manbalar va yozma yodgorliklar, xususan *Orxon-Yenisey bitiklari*, turkiy tillarning qadimgi shakllari va ularning rivojlanish bosqichlari haqida muhim ma‘lumot beradi. Shuningdek, buyuk mutafakkir *Alisher Navoiy* ijodi turkiy tilning adabiy imkoniyatlarini kengaytirib, o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o‘ynagan. Bugungi kunda o‘zbek tili O‘zbekistonning davlat tili sifatida keng qo‘llanilib, ilm-fan, ta‘lim, adabiyot va madaniyat sohalarida faol rivojlanmoqda. Shu bilan birga, u turkiy tillar oilasining muhim vakillaridan biri sifatida o‘zining boy leksik tarkibi, rivojlangan adabiy an‘analari va tarixiy ildizlari bilan ajralib turadi. Demak, o‘zbek tili turkiy tillar tizimida nafaqat tarixiy jihatdan, balki lingvistik va madaniy jihatdan ham muhim o‘rin egallaydi. Uni o‘rganish turkiy tillarning umumiy taraqqiyoti va ularning o‘zaro aloqalarini tadqiq qilishda katta ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. N. Kononov. *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka*. Moskva: Nauka, 1960.
2. E. R. Tenishev. *Sravnitel'naya grammatika tyurkskikh yazykov*. Moskva: Nauka, 1988.
3. S. E. Malov. *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti*. Moskva–Leningrad: AN SSSR, 1951.

4. N. A. Baskakov. *Vvedenie v izuchenie tyurkskikh yazykov*. Moskva: Nauka, 1969.
5. Alisher Navoiy. *Muhokamat ul-lug'atayn*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.